

Криворучко Ю.І.,

*кандидат архітектури, професор кафедри дизайну
та основ архітектури*

Національного університету «Львівська політехніка»

ДОСВІД ТА ТЕНДЕНЦІЇ ФОРМУВАННЯ САКРАЛЬНИХ МІСЦЬ ТА ОБ'ЄКТІВ У СТРУКТУРІ МІСТ І ТЕРИТОРІЙ УКРАЇНИ

Зі зміною духовного клімату у суспільстві, розвитком свободи віросповідання в Україні відновилися заборонені та з'явилися нові церкви та конфесії. Церква користується високим авторитетом і довірою людей та крім релігійних активно розвиває свої суспільні функції, впливає на формування культури епохи. За даними Держкомітету України у справах національностей та релігій, станом на 01.01.2015 р. в Україні зареєстровано 55 віросповідань, 33 781 релігійна організація (31 781 священник), що мали у власності та користуванні 22 787 будівель релігійного призначення. Станом на 01.01.2010 р. в Україні зведено 2398 храмів. Повернення в Україні церков, відбудова зруйнованих і зведення нових храмів свідчать про ресакралізацію української землі і народу. Відродилася галузь архітектурної справи – храмобудування. Розмах і інтенсивність діяльності та глобальність процесів на релігійному горизонті України породжують ряд архітектурних і містобудівних проблем. В Україні у радянський час храмобудування не було об'єктом архітектурно-містобудівної теорії і практики. Для сакральних об'єктів не було передбачено відповідних територій у генеральних планах міст, а місця, що звільнилися після зруйнування храмів, інтенсивно забудовувалися.

Для архітектурної свідомості та практичної діяльності кінця ХХ ст. «несподіваною» стала поява релігійної духовності та святості місця. Виникнення священних місць нерідко не узгоджується з попереднім укладом території. Постають проблеми розміщення сакральних об'єктів та невідповідності існуючих вільних територій у містах необхідному місцю і ролі храму у містобудівній організації поселення як на практичному, так і на теоретичному рівнях. Водночас у світі від середини ХХ ст. виразно намітилися секуляризаційні тенденції, хоча стійка потреба віри зумовлює пошук людиною задоволення релігійних потреб у нових позаінсти-

туційних формах віри. Не можна виключити, що і в Україні з часом не виникнуть подібні явища.

На сьогодні в Україні недостатньо узагальнюється архітектурна та містобудівна практика храмобудування, маловивчений досвід подібних процесів у посткомуністичних країнах, немає осмислення процесів розміщення, формування, функціонування та розвитку об'єктів храмобудування на загальнотеоретичному рівні. Існуючі історичні відомості про храмобудування України є недостатніми для вирішення його сучасних проблем, оскільки у ХХ ст. суттєвого розвитку набули міста і містобудівна теорія, а також і саме храмобудування у світі пройшло значний розвиток, суттєвий поступ у бік людини здійснило богослов'я.

Питанням взаємодії сакральних об'єктів і містобудівної структури поселень повною мірою у теорії та практиці містобудування достатньої уваги ще не приділяється. Також недостатність розуміння природи сакрального збіднює професійні уявлення про сакральний об'єкт, а відсутність певних правил та регулювання вибору місця розташування, формування, функціонування і розвитку сакральних об'єктів та їх комплексів суттєво ускладнює містобудівну діяльність у цілому. Ці питання сьогодні вирішуються значною мірою емпірично, інтуїтивно, стихійно проєктантами храмів і органами управління територіями.

Знищення храмів у радянський час (а це близько 10 тис. в Україні), виключення храмобудування як практичного об'єкта архітектури і містобудування з доктрини архітектури спричинили відсталість сьогоднішньої української архітектурної і містобудівної теорії і практики в галузі храмобудування у контексті світової сакральної архітектури. Відірваність архітектурної справи від богослов'я, перерваність еволюційного розвитку української церковної архітектури призвели до збіднення архітектурного змісту та форми самого сакрального об'єкта.

Необхідно повернутися до витоків осягнення сакрального й актуалізувати розуміння феномена сакрального виходячи зі світоглядних, метафізичних, природничих, мистецьких набутків сучасної інтелектуальної думки та художньої свідомості. Тепер вкрай актуальною є вихідна концептуальна схема богословських основ організації простору святині та її доквілля. З появою нових і відновленням старих храмів постає нова якість урбаністичних просторів міст – їх правдива духовність у богословській повноті цього поняття. На жаль, богослови не відносять цю проблематику до власного інтересу та компетенції, а такий місток між богослов'ям і архітектурою мав би бути міждисциплінарним і важливим для обох сторін. Складність дослідження обумовлена проблемою богослов'я в Україні, яке на фоні «богослов'я після Освенціма», теоло-

гії визволення, богослов'я секуляризації і «богослов'я смерті Бога» чи політичного богослов'я не дало богословського досвіду і рефлексії конфронтації з комунізмом. Архітектор храмів завжди гостро потребує основ Божої науки, а богословська верифікація архітектурної творчості є вкрай необхідною. Такий контекст проблематики сучасного українського храмобудування та містобудування ставить завдання дослідження феномена сакрального та його ролі у формуванні території і поселень.

Вивчення практики та встановлення основних тенденцій храмобудування на загальноукраїнському, регіональному та міському рівнях виявляє значний простороформуєчий, планоструктуруєчий і образно-семантичний потенціал храмобудування як у конституюванні простору міста, так і створенні образу країни. Досвід та тенденції формування сакральних місць та об'єктів у структурі міст і територій виявили взаємопов'язаність функціонального та семантичного аспектів. Функціональний аспект розкриває просторову структуру мереж сакральних об'єктів на території (кількість, щільність, розміщення), а семантичний показує ціннісні характеристики об'єктів, які суттєво впливають на розрізнення їх у структурі території завдяки їх значущості, виразності, змістовності, знаковості, символічності, мистецькості. Високий семантичний потенціал об'єкта збільшує його функціональну значущість, тому ці аспекти в аналізі досвіду і встановленні тенденцій пов'язані змістовно, натомість у традиційній теорії архітектури вони розділені як різні сторони представлення архітектурного об'єкта. Встановлено, що на загальноукраїнському і регіональному рівнях виразнішим для характеристики мережі є функціональний аспект, а на локальному (міському) – семантичний, який розкривається пооб'єктно. Існує багато об'єктів, семантика яких виводить їх на найвищий функціональний рівень. Наприклад, семантика Києво-Печерської чи Почаївської лаври, Софійський собор у Києві, Зарваниці, Гошева складає найвищий національний ранг незалежно від конфесійної належності.

У розміщенні сакральних об'єктів склалися тенденції: вражаючі відмінності між регіонами України у щільності релігійних громад; зосередження центру церковно-релігійного життя на Заході та в Центрі країни; відсутність в Україні моноконфесійних зон чи областей; домінування в окремих областях однієї конфесії водночас з відсутністю в Україні церкви з домінуючими позиціями хоча б в одному з регіонів; зміщення центру релігійного життя із Заходу країни до Центру. Більшість православних громад розміщені у Центрі України (62% загальної кількості релігійних громад регіону), на Сході – 49,3%, на Півдні – 43,8%, на Заході – 43,8%. Релігійні організації УГКЦ становлять 10,7% та розміщені

переважно у західноукраїнському регіоні. Протестантські громади разом становлять 29,1%, мусульманські – 4,3%. Щільність релігійних громад (кількість громад на 10 тис. населення) становить 15,9 на Заході, у Центрі – 9,8, на Півдні – 8,6, на Сході – до 4,2. Релігійні організації країни розпоряджаються 22 787 будівлями релігійного призначення, що пристосовані під молитовні (на 01.01.2010 р.)* [2].

Відродження громад і розвиток храмобудування в Україні після 1991 року розпочалися на Заході силами простих людей, на Сході – владою і бізнес-елітою, яка відчула за церквою важливий ідеологічний ресурс легітимації своїх новонабутих статків**. Ресакралізація «знизу» на Заході і «згори» на Сході України виявила два типи ставлення до віри: 1) визнання віри своїм глибоким життєвим духовним покликанням і 2) демонстрація удаваної зовнішньої релігійності щедрими жертвоприношеннями*** [1]. На загальноукраїнському рівні у храмобудуванні за кількістю і щільністю розташування храмів, які були повернуті громадам, новозбудовані та розпочаті у будові, виразно виділяється західноукраїнський регіон. Аналіз розподілу сакральних об'єктів за областями суттєво виділяють Львівську область за кількістю храмів**** і різноманіттям віровизнань

---

* У 1992–1999 рр. збудовано 2597; у 2000–2009 рр. – 3075. На 1 січня 2010 р. споруджено 2398 будівель (серед них: УПЦ – 1043; УГКЦ – 369; УПЦ-КП – 357; УАПЦ – 80). УПЦ споруджує понад 67% своїх будівель у Центрі і на Сході країни; УПЦ-КП – 91% на Заході і в Центрі; УГКЦ – 92% та УАПЦ – 65% на Заході [3].

** У 1988 р. 56% усіх релігійних громад розміщувались у семи західноукраїнських областях. На Донбасі знаходилось 5% громад, у Дніпропетровській і Запорізькій областях разом – 2%. Бізнес і влада нарощують темпи будівництва церков: якщо у 1992–1997 рр. на Донбасі збудовано 21 храм, то у 1998 – 13, у 1999 – 43. Мільярдер В. Нусенкіс заснував 50 православних громад, побудував 35 церков і відкрив 15 молитовних кімнат; під патронатом В. Януковича у 1996–2002 рр. побудовано 63 церкви, 35 – реставровано. Водночас спроби залучити шахтарів до будівництва храму і спонукати їх перерахувати для цього одноденний заробіток наштовхнулися на їх жорсткий спротив [1].

*** Наприклад, на Заході підтримують свою церкву фінансово 29% опитаних і лише 4% – на Сході, ніколи не підтримують фінансово – 7% на Заході і 37% – на Сході України. Ресакралізація «згори» не приводить до змін у духовності людей: за 25 років кількість релігійних громад зросла у Запорізькій і Дніпропетровській областях у 20 разів, у Херсонській – у 15, а богослужіння щотижня відвідують відповідно 4,9%, 3,8% і 2,1% жителів. Натомість у Волинській обл. щотижня беруть участь у богослужіннях 19,5% жителів, у Хмельницькій – 20%, у Тернопільській – 36%, у Івано-Франківській – 40%, у Львівській – 49,4% жителів [2; 4].

**** На Львівщині нараховується 3070 релігійних організацій, 2928 релігійних громад, 2165 сакральних споруд (у т. ч. 1679 – передані релігійним організаціям та 486 – зведені за роки незалежності, 158 сакральних споруд – пам'ятки архітектури), 66 монастирів (880 ченців), 2692 священослужителі, 24 управління, 19 духовних навчальних закладів (1238 слухачів), 1113 недільних шкіл та друкуються 23 періодичних видання.

та їх динамікою*. Присутність різних віровизнань та конфесій сприяє виробленню толерантних відносин між громадами**.

Сакральні об'єкти великих міст України різноманітні за складом та належністю до різних конфесій та релігій, які укладаються на міській території у мережі. Мережа сакральних місць і об'єктів великого міста є складним духовним, архітектурним і містобудівним утворенням, яке постає у процесі освоєння території. До неї входять існуючі діючі сакральні об'єкти – історичні та новозбудовані, не діючі за призначенням колишні храми, а також місця зниклих храмів, місця дорелігійних культів. Мережа сакральних об'єктів території формується у часі, характеризуючись конфесійними, ієрархічними, просторовими, типологічними особливостями. Історичні мережі складаються з існуючих і втрачених сакральних місць та об'єктів. Особливості, принципи, чинники складення сакральної мережі проявляють спадковість етносоціального і просторового розвитку регіону й міста, створюючи їх унікальність та автентичність. За ієрархією сакральні об'єкти у мережі – головні храми (кафедральні собори), парафіяльні храми, молитовні доми, каплиці. У просторовому вимірі сакральні місця та об'єкти пов'язані з природно-ландшафтною основою (рельєф, акваторії, рослинність), функціонально-планувальною структурою міста (система центрів, житлові, рекреаційні зони), розплануванням каркасу міста (вузлів, зв'язків, зон), архітектурно-просторовою структурою (середовище, силует міста, композиція візуальних просторів, зони сприйняття), психологічним і сакральним образом міста (семантика, зони впливу об'єктів). До розташування та організації сакральних об'єк-

---

* Якщо станом на 1986 р. на Львівщині діяло 685 релігійних громад (599 громад РПЦ, 10 – РКЦ, 44 – СХБ, 12 – ХВС) та 20 громад інших релігійних напрямків і у середині 1980-х рр. в області було 1464 храми, що 1946 р. перейшли у власність держави, то на 01.01.2015 УГКЦ має 1598 релігійних організацій, 1527 релігійних громад, 40 монастирів (766), 7 духовних навчальних закладів (672 слухачі, у т.ч. 185 заочників), 999 священослужителів, 634 недільні школи, 13 періодичних видань, 1496 сакральних споруд (пристосованих під молитовні – 87); УПЦ-КП на теренах області налічує 484 релігійні організації, 476 релігійних громад, 3 монастирі, 347 священослужителів, 216 недільних шкіл та періодичне видання, 250 сакральних споруд (48 пристосовані під молитовні); УАПЦ має 394 релігійні організації, 389 релігійних громад, 3 монастирі, 258 священослужителів, 159 недільних шкіл, 226 сакральних споруд (пристосованих під молитовні – 47); РКЦ має 167 релігійних організацій, 136 релігійних громад, 18 монастирів (107), 106 священослужителів, 111 сакральних споруд (пристосованих – 16); УПЦ має 70 релігійних організацій, 21 храм, 2 монастирі, духовний навчальний заклад, 65 священослужителів [2].

** На 01.01.2015 в області 197 сакральних приміщень було передано релігійним громадам у почергове користування, зокрема: УГКЦ і УПЦ-КП – 107, УГКЦ і УАПЦ – 83, УГКЦ і УПЦ – 6, УГКЦ і РКЦ – 1.

тів висувається цілий ряд практичних вимог. Розташування об'єктів у поселеннях (кількість, ієрархія, щільність) обґрунтовується щільністю населення, величиною громади, що утримуватиме об'єкт, доступністю, враховуючи його характер функціонування, можливістю зручно доїхати у громадському транспорті, організацією транспортного та пішохідного руху на території об'єкта та у безпосередньому докіллі, можливостями планувальної організації сакрального об'єкта відповідно до його бого-службових потреб та функцій.

Структурування плану міста передбачає розміщення функцій та об'єктів, що їх забезпечують, зонування території міста за однорідністю-складністю її ознак і ув'язання такої територіальної різноманітності у структуру за допомогою зв'язків-комунікацій, які творять каркас міста. Сакральні функції об'єктів храмобудування закріплюють сакральну моноознаку території однозначно, надаючи території найвищої якості, яка не змінюється у тривалому часі. Тривалість та однозначність територій храмобудування зумовлює їх макропланувальну інертність та незмінність у загальних функційних перетвореннях міста, надаючи їм каркасних функцій структури та плану поселення. Їх віднесеність до іншого світу спричиняє і особливе до них ставлення – вони виокремлюються з різноманіття інших функціональних об'єктів та процесів міста. Водночас доктрина релігії передбачає активну суспільну роль сакральних об'єктів, їх відкритість та доступність не лише для релігійних, а й соціальних функцій. Здатність об'єктів храмобудування закріплювати на тривалий історичний час за територією сакральну ознаку та надавати їй однозначної визначеності у функціональній структурі міста виражає їх планоструктуруючий потенціал.

Простороформуючий потенціал об'єктів храмобудування виникає з поєднання рівня ієрархії, значущості їх та характеру і структури місця у міському просторі. Висока значущість храму виражається величиною, архітектурним вирішенням та просторовим і семантичним впливом на довкілля. Потенціал архітектурно вираженого об'єкта формується загальною архітектурно-просторовою концепцією, куполом, дзвіницею, вистроєм фасадів, мірою його впізнаваності – семантичної відповідності, унікальними матеріалами (золото куполів та хрестів), ближнім і дальнім просторовим контекстом. Ієрархію значущості у міському просторі складають ознаки видимості в оточенні (домінування у загально-міських, районних панорамах та локальному візуальному просторі) та центральності (шляхом розташування у системі міського центру, функціональних та композиційних центрах, вузлах, осях, зонах, точках міста). Розміщення об'єктів храмобудування у композиційній структурі

міста є засобом її створення та увиразнення, виявлення та формування потенційних домінант композиційної структури міста. Проблемою буває конкуренція конфесій у заволодінні територією та домінуванні у міському просторі.

Проте з розвитком віросповідань, з універсалізацією архітектурної мови, розвитком міст та широким діапазоном суб'єктивних творчих вирішень, входженням у структуру нових масштабних містобудівних утворень сакральні об'єкти рідше помітні просторово та все більше визначаються у складній містобудівній тканині і середовищі семантично. Такий процес є об'єктивним в епоху глобалізації, комунікації, універсалізації, прагматизації суспільства, проте цьому рухові протистоїть об'єктивний рух у напрямі спеціалізації, індивідуалізації, урізноманітнення, символізації, регіоналізації, одухотворення, психологізації, мінімізації, збирання суспільних одиниць, увиразнення відмінностей, який формує семантичний потенціал сакральних об'єктів.

Сакральна архітектура, як і віровизнання в цілому, мусить шукати своїх відповідей на складні суспільні процеси, не загубитися, не втратити своєї автохтонності, значущості, оскільки саме вона є втіленням та проповідником найвищих людських цінностей. Відповіддю на сьогоднішні запитання мусить стати те надбання церков, виражене в іконах та храмах, яке становить найцінніше у духовному релігійному досвіді. Традиція як скарбниця досвіду є тим осередком, який відповідає духу християнського віровчення та його вираженню у слові, кольорі, співі, світлі, формі. Тому об'єкти храмовбудування, особливо в містах багатоконфесійних, ще мають значні резерви образно-семантичного потенціалу у формуванні міського простору шляхом представлення своєї індивідуальної виразності та релігійної духовної спільності.

На основі пізнання образу сакрального, вивчення та узагальнення досвіду розташування сакральних місць та об'єктів, виявлення їх простороформуючого, планоструктуруючого та семантичного потенціалу можна визначити такі тенденції формування сакральних місць та об'єктів у структурі міст і територій:

- еволюційність складення духовної структури міста (часова тривалість формування);
- мультирелігійність духовного простору міста (різноманіття віровізнань і конфесій);
- мережева форма організації конфесій за принципами відповідності щільності населення, доступності, величини і щільності розташування у структурі міста;

– просторова та семантична вираженість (представленість) різних віровизнань у місті;

– пошук архітектурної образності об'єктів храмобудування з огляду на: 1) конфесійну приналежність об'єкта; 2) місце об'єкта в релігійній ієрархії; 3) конкретне місце розташування храму у контексті міста; 4) розуміння автором завдання створення об'єкта сакральної архітектури у: а) визначенні типологічної належності, б) використанні традиції, в) врахуванні культурологічного контексту, г) втіленні богословського завдання, д) створенні об'єкта сучасної архітектури, е) демонструванні професійного мислення архітектора початку ХХІ ст.;

– концентрація релігійної присутності у формуванні регіональних релігійних центрів (єпархії, парохії, монастирі, управління, навчальні заклади) та їх розосередженість у структурі міста;

– спільне проведення богослужінь різними конфесіями у свята, що сприяє поєднанню церков і вірних, створенню спільної духовної атмосфери міста, закладає основи толерантності у стосунках при складній мультирелігійності духовного простору міста;

– міжконфесійна конкуренція за територіальну присутність у місті;
– недостатність розуміння феномена храмобудування як створення нових сакральних об'єктів відповідно до вимог богослов'я, часу, місця, основ архітектури та містобудування, чинників суспільного та культурологічного характеру;

– недостатність розуміння ролі об'єктів храмобудування як об'єктів культури і духу народу для світу (загальний контекст);

– недостатність поєднання зусиль замовника, інвестора, проєктанта, виконавців будови й оздоби, користувачів святині (локальний контекст).

Проблематика храмобудування носить виразний міждисциплінарний характер. Історія розкриває відповідність традиції і контексту часу святині; богослов'я – онтологічну відповідність храму; богослужібність храму покликана втілювати його богословську функційність; просторовий аналіз характеризує архітектурно-планувальну функційність, а художній аналіз розкриває її мистецькість, образну виразність та досконалість. Храмобудування як об'єкт виражається та пізнається предметністю цих сторін.

Місто є архітектурно-просторовим середовищем життєдіяльності людей, цілісність та повноту якого забезпечує поєднання матеріального та духовного аспектів його просторової організації. Матеріально-просторове середовище міста складають природна основа, планувальна структура та різноманітні території і об'єкти, що забезпечують функціонування та розвиток міста, створюють умови для життя міської

спільноти, відповідаючи цілому ряду потреб та вимог, складаючи раціонально-прагматичний аспект розгляду міста. Духовне середовище міста формується завдяки певному неповторному укладу тих елементів, що формують матеріально-просторове середовище міста та визначають його якість, характер, особливості, ґрунтуючись на своєрідності природи, історії, міської тканини, етно-соціальної компоненті у їх взаємозв'язаній еволюції. Таким чином, духовність міста – певна якість, що характеризує організацію як «недуховних» (прагматичних) елементів, так і специфічних об'єктів, що виконують непрагматичні, ціннісні, або аксіологічні, функції та відображають потребу, що не зникає, людини та соціуму у них.

Духовність міста виростає з: 1) досконалої і ефективної організації прагматичних елементів та стосунків у місті: благоустрої – мистецтва високоякісного технічного і технологічного облаштування середовища міста та досконалість його функціонування, а також здорової і консолідованої громади; 2) присутності у середовищі міста об'єктів з духовними функціями – об'єктів культури та культу (сакральні об'єкти); 3) властивостей, характеристик, певних загальних збірних та синтетичних якостей середовища і простору міста, які створюють відчуття піднесеності, ідентифікації, благодаті, таємниці, краси, наповнюючи смыслом духовний світ людини. Тріада духовності міста відповідає тріаді: тіло – душа – дух людини, де первинним виступає духовне: без духу не наповнюється благодаттю душа і не дає задоволення здорове тіло. Сакральні об'єкти мають матеріальне тіло, функціонують за призначенням і несуть у собі духовне наповнення. Сакральні об'єкти поряд з іншими об'єктами культури в місті невіддільні від формування духовності міста зі своєю основою – священною та освячуючою, сакральною та сакралізуючою, духовною та одухотворяючою функцією. Сакральну архітектуру можна окреслити як мистецтво творення релігійного, сакрального, священного, церковного, літургійного, духовного середовища засобами простору, форми, світла, кольору, часу, знаку, символу, зображення, образу, слова – архетипами абсолютного, що дається людині за їх допомогою у відчуттях. Храмовбудування – процес задоволення потреб релігійної діяльності людей у духовних місцях, об'єктах, середовищі для відправлення ритуалів, поклоніння, який відбувається шляхом вибору місця, розташування, формування, функціонування та розвитку духовних місць та об'єктів.

У богослов'ї і богослужбовій практиці, літургії поняття краси має одне з найважливіших значень: «Бог є краса». Близькість найвищої категорії святості – Бога – до традиційної категорії естетики підносить естетичне поняття краси над буденним рівнем. Прирівнювання буденного в

нашому розумінні поняття правди, краси, добра до найвищої сакральної цінності вириває їх зі щоденного контексту світської картини світу (тут бачимо як «працюють» ці дві картини світу) як буденні поняття та вводить їх до сакральної картини світу вже як Істину, Красу і Добро, переводячи онтологічний, етичний і естетичний чинники у чинник сакрального. Правда, Істина – це дійсність усього світу, його самоідентичність і автентичність, перш за все Істинність Тайн, Правди Віри, Євхаристії – причащення плоті і крові Христа як доторкання до Вічності, запорука спасіння людства. Істина, Правда у своїй довершеності мусять бути найвищими – Красою, яка «врятує світ». Добро виявляється у благодаті Правди, Істини та спасіння.

У сакральній архітектурі Істина, Краса і Добро – поняття, які глибші за прагматичну тріаду Вітрувія «користь – міцність – краса», оскільки користь мусить бути істинною і справжньою та нести добро, тоді міцності цієї конструкції не буде кінця. Важливим тут є розрізнення понять у континуальному просторі смислу, який не має абсолютних границь, а не в дисперсному смисловому просторі, де поняття є самодостатніми та розділені пусткою-простором незнання, недефінітивності, врешті непонятійності. Як каже св. Лука: «Ваше ж слово хай буде: «так-так», «ні-ні». А що більше над це, то те від лукавого» (Мт 5.6.37), бо деколи між двома «так» більша різниця, ніж між «так» і «ні» (М. Павич). Тут більш доречним є спосіб мислення категоріями «і так, і так», аніж «або-або». Отже, етичним чинником об'єктів храмовбудування є Добро, те всезагальне добро, яке мусить виражати сакральна архітектура мірою своєї толерантності, щирості, істинності та краси. Естетика, етика й онтологія Бога розкриваються в естетиці, етиці та сакральності об'єктів храмовбудування, і співвіднесеність їх з категоріями з великої букви вказує на безмежність завдання, яке стоїть перед людиною, що хоче спорудити храм. Усвідомлення сакральності категорій Істина, Краса і Добро в архітектурній творчості суттєво розширює предметну сферу архітектури, вводячи новий предмет – її сакральність як пронизаність простору категорією святості.

Духовними об'єктами виступають об'єкти культури, найперш освіти, мистецтва та релігії. Традиційно у доктрині радянської архітектури об'єкти релігії, культу (принагідно зазначимо його однокореневість з культурою) не розглядалися, що, зрозуміло, робило неповною та неповноцінною і теорію, і практику архітектури та містобудування того часу. Також офіційне розуміння духовності середовища життєдіяльності людини у найсуттєвіших його складових було неповним. Культ (від латин. *cultus* – пошанування, поклоніння) – один з обов'язкових елементів

усіх релігій, через який встановлюються взаємовідносини між людиною і Богом. Сакральні об'єкти майже вичерпують об'єкти культу (невелика частина об'єктів поклоніння, об'єктів культу, не належать до традиційних релігій).

Найсуттєвішою характеристикою сакральних об'єктів для міського плану і простору є їх власна релігійна типологія – розподіл за релігіями, конфесіями, віруваннями. У понятті сакральних об'єктів сховано певний універсалізм, який виправдовується опозицією сакрального світського, важливою для формування духовності міста, проте реальне власне релігійне життя проходить у внутрішніх рамках конкретних громад-єдиновірців. Тому на території міста складаються мережі сакральних об'єктів поконфесійно. У великих містах, де є кілька віровизнань, мережі сакральних об'єктів складаються у систему – основу духовної структури міста, що дозволяє говорити про її мультирелігійність. Принциповими моментами у складенні мережі сакральних об'єктів є повнота та широта охоплення нею території та населення, ієрархічність і зв'язаність мережі, доступність та відповідна планувальна організація об'єктів. Натомість важливими у формуванні загальноміської системи мереж сакральних об'єктів є толерантне співіснування різних конфесій на одній території (населення у теперішніх містах не концентрується на території за конфесійними ознаками), збереження пропорцій та відповідності у величині громади та значущості вираження її сакральних об'єктів у міському просторі. Ці положення носять універсальний характер як для території міста, області, регіону, так і держави в цілому.

Описані характеристики та проявлення сакральних об'єктів знаходять своє втілення у просторі, міській структурі. З містобудівної точки зору, сакральні об'єкти можна розподілити на такі основні морфологічні типи: точкові, лінійні, площинні, просторові (комбіновані). Точковими сакральними об'єктами виступають поодинокі знаки-форми (хрест, фігура), а також споруди (храм, каплиця, дзвіниця), які займають відносно невелику територію та можуть розглядатися у містобудівних системах і просторах різного ієрархічного рівня. Лінійні об'єкти – хресна дорога, дороги, вулиці з іншими сакральними функціями, стіни (середньовічного міста, наприклад). Площинні сакральні об'єкти – монастирі, лаври, які займають значні території та включають групи сакральних об'єктів або сакральна ознака яких рівномірно розповсюджена по всій території (цвинтар), обширні області («свята земля»). Просторові сакральні об'єкти – це система окремих сакральних об'єктів (точкових, лінійних, площинних), об'єднана в одну цілісність з вираженими вертикальними (простороформуючими) елементами (дзвіниці, бані храмів), які здій-

снюють вплив на значний простір поселення та за його межами (наприклад, Києво-Печерська лавра), а також розвинуті у просторі мережі сакральних об'єктів міського чи регіонального рівнів, структура духовності поселення.

Сакральні об'єкти, будучи матеріально-просторовими об'єктами, розташовуються у місті, складають різноманітні відношення як з іншими об'єктами культури, так і з міською тканиною та інфраструктурою і виступають елементом матеріально-просторового середовища міста, виконуючи також і прагматичні функції. Сакральні об'єкти виступають найсуттєвішими семантичними конститuentами духовного середовища міста, складають найважливіші елементи духовної структури міста та виконують цілий ряд властивих їм містоформуєчих функцій. Передусім – сакральну функцію: служать місцями, де відбувається богослужіння (семітське слово «кодеш» – святий предмет, або святість, має спільний корінь зі словами «відрізати, відмітити» й означає відділення від світського). Протиставлення священного і світського – найважливіша і найсильніша опозиція, закладена міфологічним світосприйняттям, дозволяє зрозуміти різницю між сакральними і несакральними об'єктами у місті. Сакральна функція об'єктів храмовбудування – у виконанні богословських і богослужбових вимог, що висуваються до сакральних об'єктів. Богословські вимоги – відповідність сакральних об'єктів канонічним уявленням віри, відображення божественних сутностей, уявлення невидимого. Богослужбові вимоги стосуються відповідності просторової організації сакрального об'єкта для проведення богослужінь, передусім літургії. Інші функції сакральних об'єктів власне спрямовані на увиразнення основної – сакральної. Інформативно-знакова функція сакральних об'єктів проводить їх позначення, ідентифікує їх зміст та належність до конкретного обряду просторово-виражальними та зображальними засобами. Соціально-психологічна функція служить знаходженню людиною свого внутрішнього світу у середовищі святості, священності, віднайдення усамітнення, особистих шляхів до Бога, а також ідентифікації її з громадою, вірними, простором, участі у виконанні соціальних функцій церкви. Естетична функція дуже тісно пов'язана з сакральною через чуттєвість людини, прагнення досконалості чуттів, любові, які знаходять вираження у красі.

Архітектурно-просторові функції сакральних об'єктів втілюються як у досконалому вирішенні утилітарно-практичних завдань зі створення комфортного середовища, що відповідає потребам і вірних, і богослужіння, з влаштуванням мікроклімату, відповідного акустичного і світлового середовища, створенні гармонії предметно-просторово-

го середовища, в якому відбуваються богослужіння, так і у вираженні феномена святості у просторі. Планувальні функції виражаються у досконалій організації території сакрального об'єкта, його близького і віддаленого довкілля, пов'язаності з його внутрішньою організацією, благоустроєм, формами ландшафтної архітектури, дизайну, у досягненні відчуття трансцендентності, представленні невидимого через видиме. Культурологічна функція об'єднує на спільній смислотвірній площині комплекс форм та знаків часово-просторового континууму сакрального об'єкта, забезпечує його ідентифікацію з певним часом, простором, соціумом, етносом, автентифікує сакральний об'єкт у конкретному місці у культурологічному просторі і часі. Для різних функцій сакральних об'єктів характерна підпорядкованість основній – сакральній функції, яка мусить домінувати над усіма несвященими, світськими функціями (що випливає з дефініції сакрального об'єкта), інакше сакральний об'єкт не виконуватиме (або виконуватиме не повною мірою) свого основного призначення. Така підпорядкованість мусить бути змістовна і структурна, а сакральний об'єкт відзначатися синкретичністю, тобто нероздільністю своїх сторін, яка лише і забезпечить «нерозповзання» сакрального об'єкта на безліч функцій, які він може виконувати і виконує, правда, завжди під визначенням детермінантності сакральної функції. Відмінність сакральних об'єктів від усієї решти світських якраз і полягає в єдності, нероздільності, синкретизмі сакрального, що втілюється у формі та функції сакральних об'єктів.

Логіка традиційної еволюції світських просторових об'єктів рухається в напрямі розвитку – дрібнення та інтеграції функцій, змінюваності аспектів розгляду (спеціалізації), які є принципово іншими, ніж вимога зберегти природу сакрального об'єкта у його визначальній неперушній цілісності сакральної функції. Сакральна функція залишається визначальною та адекватною лише за умови домінування, проте зовсім не подавляючою, а своєрідним способом інтегруючи всю решту функцій, які теж розвиваються з розвитком суспільства та з ростом суспільної ролі церкви. Сакральний об'єкт діє не лише структурно, а передусім – змістовно, випромінюючи навкруг, розповсюджуючи духовність, створюючи певне духовне поле, напругу. Цей спосіб інтеграції і є синкретизм – нероздільність, злитість та органічність стрижневої – сакральної функції. Цей механізм синкретичної цілості і втримує клас сакральних об'єктів як об'єктів священного у їх відділеності від світського. Синкретизм – це світоглядний механізм втримання цілості системи світобачення і водночас метод творення просторового вираження сакрального об'єкта. Ця властивість священного збереглася та континується, на нашу

думку, у східній традиції християнства на відміну від західної, де, як видається, раціоналізації зазнав увесь корпус функцій сакральних об'єктів, включаючи літургію. Причому сакральна функція, не будучи винятком, виділилась у одну з багатьох. Звідси – культурологічні, видовищні, харитативні, соціальні та подібні функції сакральних об'єктів, які перемішані та чергуються у часі функціонування об'єкта, що зберігає у певних межах і сакральні функції. Можна ствердити, що подолання синкретизму сакральних об'єктів (як і віри в цілому) – перший і незворотний крок секуляризації. Це, за нашими переконаннями, одна з найсуттєвіших відмінностей західної і східної парадигм християнства, принаймні у часні створення сакральних об'єктів. Власне, вказані особливості природи та функціонування сакральних об'єктів видаються важливими та необхідними для дослідження і проектування їх у містобудівних системах – міських та сільських поселеннях, неурбанізованому ландшафті.

Список літератури

1. *Віктор Єленський*. Релігійні культури і десекуляризація в Україні / Україна-2014: суспільно-політичний конфлікт і церква. – К., 2014.
2. *Центр Разумкова*. Релігія і влада в Україні: проблеми взаємовідносин. Інформаційно-аналітичні матеріали до круглого столу на тему: «Державно-конфесійні відносини в Україні, їх особливості і тенденції розвитку». – К., 2011.
3. *Формування спільної ідентичності громадян України: перспективи і виклики*. Аналітична доповідь // Національна безпека і оборона. – 2007. – № 3. – С. 3–31.
4. www.religion.in.ua.